ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΚΑΤΑΛΟΙΠΑ ΩΣ ΜΟΥΣΕΙΑΚΑ ΕΚΘΕΜΑΤΑ

—Νέες τάσεις στην εκθεσιακή πρακτική και επικοινωνιακή πολιτική

ΚΑΛΗ ΤΖΩΡΤΖΗ
Αρχαιολόγος-Μουσειολόγος,
Υπουργείο Πολιτισμού

01

01 Ενημερωτικές πινακίδες στο Βρετανικό Μουσείο προβάλλουν τη συμβολή των νέων, μη καταστρεπτικών, τεχνικών έρευνας και μελέτης ανθρώπινων καταλοίπων, τονίζοντας παράλληλα τη σημασία τους ως πολύτιμης πηγής γνώσης του παρελθόντος. Κυρίαρχο εικονογραφικό στοιχείο των πινακίδων αποτελούν οι αξονικές τομογραφίες σε Η/Υ.

Η διαχείριση και κυρίως η έκθεση ανθρώπινων καταλοίπων στα μουσεία, ένα θέμα που μέχρι τώρα δεν ήταν αντικείμενο ιδιαίτερης προσοχής, αποτελεί τα τελευταία χρόνια ένα από τα πιο πολυσυζητημένα και αμφιλεγόμενα ζητήματα στο χώρο της μουσειολογίας διεθνώς. Είναι επιτρεπτό τα μουσεία να συλλέγουν ανθρώπινα κατάλοιπα; Είναι τα ανθρώπινα κατάλοιπα νεκροί ή αντικείμενα; Θα πρέπει να εκτίθενται και πώς;

02α

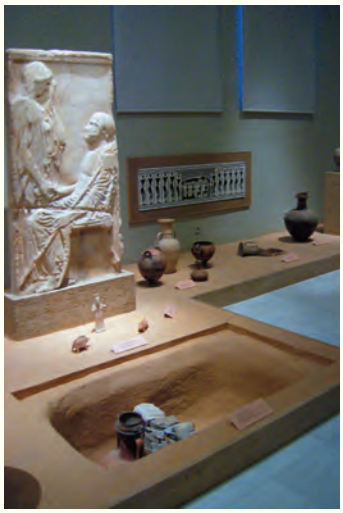

02β

02 Η αναπαράσταση ταφής στα αρχαιολογικά μουσεία μπορεί να λειτουργήσει ως ισχυρό εργαλείο επικοινωνίας με το κοινό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, η αίθουσα ταφικών εθίμων στο Αρχαιολογικό Μουσείο του Βόλου (α) όπου παρουσιάζονται με λιτό και εύληπτο τρόπο οι βασικοί τύποι ταφής κατά την αρχαιότητα – καύση νεκρού (β), τεφροδόχο αγγείο με κτερίσματα (γ), ενταφιασμός (δ).

ΑΥΤΑ ΕΙΝΑΙ ΜΕΡΙΚΑ ΑΠΟ ΤΑ ΕΡΩΤΗΜΑτα που ήρθαν στο προσκήνιο, κυρίως με την πολιτική ενδυνάμωση των αυτόχθονων της Αυστραλίας και της Αμερικής και τα αιτήματα επιστροφής των προγονικών λειψάνων τους από δυτικοευρωπαϊκά και αμερικανικά μουσεία, και οδήγησαν σε έναν γενικότερο προβληματισμό σχετικά με το ρόλο των ανθρώπινων καταλοίπων στα μουσεία και την αναγνώριση ότι δεν αποτελούν μια ακόμη κατηγορία μουσειακών εκθεμάτων αλλά απαιτούν ξεχωριστή αντιμετώπιση.

Με το άρθρο αυτό υποστηρίζουμε ότι το ζήτημα του επαναπατρισμού προγονικών καταλοίπων έχει αποφασιστικές συνέπειες που ξεπερνούν τη μουσειακή διαχείριση των συγκεκριμένων συλλογών και επηρεάζουν τη συλλογή και την έκθεση των ανθρώπινων καταλοίπων στα μουσεία γενικότερα. Προτού όμως συζητήσουμε τα συγκεκριμένα ζητήματα, θα προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε το ρόλο και τη σημασία που είχαν τα ανθρώπινα κατάλοιπα μέσα στο χρόνο ως υπόβαθρο για να εξετάσουμε στη συνέχεια τη σημερινή μουσειακή πραγματικότητα, να διερευνήσουμε τις αλλαγές και, βασιζόμενοι σε συγκεκριμένα παραδείγματα, να ερμηνεύσουμε τις νέες τάσεις και πρακτικές.

Τα ανθρώπινα κατάλοιπα ως αντικείμενα συλλογής, μελέτης και έκθεσης: μια σύντομη ιστορική αναδρομή

Από πρώτη άποψη ίσως μας φαίνεται παράδοξο να προκαλεί αντιδράσεις η έκθεση στο κοινό ανθρώπινων καταλοίπων, καθώς κατά τη δυτική αντίληψη, τα ανθρώπινα κατάλοιπα δεν είναι εγγενώς ιερά, αλλά αποκτούν την ιδιότητα αυτή μέσω συσχετισμού (με στενό συγγενή, έναν πολιτικό ή θρησκευτικό ηγέτη, κ.λπ.)· χωρίς αυτό το συσχετισμό θεωρούνται πολύτιμα επιστημονικά τεκμήρια και πιθανόν ένα σημαντικό μέσο ερμηνείας στα μουσεία (εικ. 2). Βέβαια η σχέση μας με τα ανθρώπινα κατάλοιπα ως αντικείμενα συλλογής, μελέτης και έκθεσης έχει μακρά ιστορία, διαφορετικές εκφάνσεις και σημασίες.[1]

Λατρεία λειψάνων ηρώων αναφέρεται ήδη από την αρχαιότητα. Συγκεκριμένα, ο Ηρόδοτος και ο Πλούταρχος παραδίδουν ιστορίες όπου οι κάτοικοι της πόλης αναζητούν τα λείψανα του τοπικού ήρωα. Ωστόσο, μόνο κατά τον Μεσαίωνα τα ιερά λείψανα αγίων και σημαντικών προσώπων της Εκκλησίας γίνονται πραγματικά αντικείμενα λατρείας και περιβάλλονται, ήδη από τον 4ο αιώνα, με θαυματουργές ιδιότητες, με αποτέλεσμα προσκυνητές να ταξιδεύουν από τόπο σε τόπο όπου φυλάσσονται για να τα προσκυνήσουν και να εξασφαλίσουν την εύνοια του ιερού προσώπου. Όμως συχνά –ιδιαίτερα κατά την περίοδο μεταξύ 9ου και 11ου αιώνα–, η πρακτική αυτή μεταβάλλεται σε ξέφρενη αναζήτηση λειψάνων και σε εμπόριο, και η θρησκευτική σημασία δίνει τη θέση της στην οικονομική αξία.

Ένα διαφορετικό ενδιαφέρον για τα ανθρώπινα κατάλοιπα εμφανίζεται με την Αναγέννηση, που χαρακτηρίζεται από την έμφαση στην έρευνα και την παρατήρηση. Τα ανθρώπινα κατάλοιπα γίνονται αντικείμενο μελέτης και πηγή γνώσης, η οποία μάλιστα ξεπερνά τα όρια της μελέτης για την πρόοδο της ανατομικής, καθώς καλλιτέχνες όπως ο Λεονάρντο ντα Βίντσι και ο Μιχαήλ Άγγελος, ένα είδος «καλλιτεχνών-ανατόμων», αφοσιώνονται στη μελέτη της ανατομίας του ανθρώπινου σώματος.

Συλλογές ανθρώπινων κατάλοιπων περιλαμβάνονται στα «Δωμάτια με τα αξιοπερίεργα» του 16ου-17ου αιώνα –που αποτελούν συλλογές συνολικές, εγκυκλοπαιδικές, ένα είδος μικρόκοσμου του σύμπαντος–, αλλά ουσιαστικά η ιστορία τους συνδέεται στενά με την πρόοδο στη διδασκαλία της ιατρικής. Η γενίκευση της μελέτης της ανατομίας και η καθιέρωσή της ως πανεπιστημιακού μαθήματος, από τον 16ο-17ο αιώνα και μετά, οδηγεί σταδιακά στην ανάπτυξη σημαντικών συλλογών και, το πιο ενδιαφέρον, στη δημιουργία μουσείων με ανατομικές συλλογές. Σταθμό αποτελεί η ίδρυση δύο μουσείων ανατομίας τον 18ο αιώνα στο

02γ

02δ

Λονδίνο από δύο αδέλφια από τη Σκωτία, τους William και John Hunter, που θα αποτελέσουν το υπόβαθρο για τη δημιουργία δύο σύγχρονων μουσείων, του Hunterian Museum του Πανεπιστημίου της Γλασκώβης και ομώνυμου μουσείου στο Λονδίνο υπό την αιγίδα του Royal College of Surgeons (εικ. 3). Πρόκειται για συλλογές ανατομικών παρασκευασμάτων (ανθρώπων αλλά και ζώων), πολύτιμων εργαλείων διδασκαλίας της ανατομίας στις σχολές που ιδρύουν τα δυο αδέλφια στο Λονδίνο. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η θεματική οργάνωση της συλλογής του J. Hunter με βάση τις λειτουργίες του σώματος σε ζώντες οργανισμούς που διαφέρουν σε πολυπλοκότητα από ανθρώπους μέχρι έντομα, η οποία παρέχει μια ενιαία οπτική εικόνα της τάξης της φύσης. Αποτελεί μια εύληπτη μέθοδο ανάγνωσης της έκθεσης, ακόμη και για το μη ειδικό κοινό, και κυρίως λειτουργεί ως πηγή γνώσης που προσδίδει ένα βαθμό επιστημολογικής νομιμότητας στην πρακτική των ανατομών και στην έκθεση ανθρώπινων καταλοίπων σε κοινό.

Το 19ο αιώνα το ενδιαφέρον για τη συλλογή ανθρώπινων καταλοίπων διευρύνεται συμπεριλαμβάνοντας αιγυπτιακές αρχαιότητες –συνέπεια των εκτεταμένων ανασκαφικών ερευνών στο τέλος του 19ου-αρχές του 20ού αιώνα– και σκελετικά κατάλοιπα (κυρίως κρανία) μη ευρωπαϊκών φυλών. Τα τελευταία, από απλά αντικείμενα περιέργειας μετατρέπονται σύντομα σε επιστημονικά desiderata. Αμερικανικά και ευρωπαϊκά μουσεία και πανεπιστήμια επιδίδονται στη συγκρότηση μεγάλων συλλογών σκελετικού –αλλά και ιστολογικού– υλικού διαφορετικών «φυλών» του κόσμου (όπως αυτόχθονων της Αυστραλίας και της Ν. Αφρικής), υλικό που συνήθως αποκτούν χωρίς τη συγκατάθεση των ίδιων των φυλών, με στόχο μέσα από τη μελέτη τους να αναλύσουν φυλετικές διαφορές και να εντοπίσουν «πρωτόγονα» χαρακτηριστικά. Έτσι από το μουσείο του 18ου αιώνα που δίνει έμφαση στις ανατομικές ιδιαιτερότητες ως τεκμήρια της πλούσιας ανθρώπινης ποικιλομορφίας περνάμε στο μουσείο του τέλους του 19ου αιώνα, το οποίο λειτουργεί ως μέσο εικονογράφησης της φυλετικής ιεραρχίας, που παρουσιάζεται σαν η *αυθεντική αλήθεια* (με βάση την επιστημονική ερμηνεία της φυσικής ανθρωπολογίας), και κατασκευάζει φυλές ιθαγενών ως «διαφορετικές» και «κατώτερες» από τους «φυσιολογικούς» και «ανώτερους» λευκούς. Και ακριβώς αυτές οι συλλογές οδηγούν τα τελευταία 30 περίπου χρόνια στην αμφισβήτηση της νομιμότητας της κατοχής τους από μουσεία και οργανισμούς και στα αιτήματα επαναπατρισμού τους.[2]

Και σήμερα όμως οι νεκροί βρίσκονται ανάμεσά μας και μάλιστα περισσότερο απ' ό,τι φανταζόμαστε. Αποτελούν όχι μόνο αντικείμενα μελέτης σε μουσεία ή αντικείμενα λατρείας σε εκκλησίες, αλλά και σύμβολα πολιτικής δύναμης –μια και η θρησκευτική παράδοση έχει δώσει τη θέση της στην πολιτική εξουσία και είναι τα σώματα των ισχυρών που διατηρούνται και εκτίθενται (βλ. Μαυσωλείο Λένιν)–, αλλά και σύμβολα ματαιοδοξίας, ως μέρος έργων σύγχρονων καλλιτεχνών (όπως των Βρετανών Damien Hirst και Mark Quinn).

Νέες τάσεις και πρακτικές στην εκθεσιακή και επικοινωνιακή πολιτική

Από τη σύντομη αυτή αναδρομή γίνεται εμφανές πώς προέκυψε το ζήτημα του επαναπατρισμού που απασχολεί σήμερα πολλά αμερικανικά και βορειοευρωπαϊκά μουσεία αλλά και πόσο διαφορετικές σημασίες μπορούν να έχουν τα ανθρώπινα κατάλοιπα. Είναι, πιστεύουμε, η συνειδητοποίηση αυτής της σημασιολογικής ετερογένειας και η ευρύτερη αναγνώριση ότι τα ανθρώπινα κατάλοιπα για άλλους είναι δεδομένα και για άλλους νεκροί, που συνέβαλαν στις αποφασιστικές αλλαγές στο μουσειακό τοπίο. Οι γενικοί κανόνες που ορίζονται από τους κώδικες επαγγελματικής δεοντολογίας[3] μοιάζουν να μην επαρκούν και δημιουργείται η ανάγκη για νομοθετικές ρυθμίσεις[4] και ειδικές οδηγίες[5] που επιχειρούν να καθορίσουν –αν και όχι πάντα με σαφήνεια– κριτήρια επαναπατρισμού, ανοίγοντας το δρόμο στην ικανοποίηση αιτημάτων επιστροφής.

Είναι ευνόητο ότι οι νέοι κανόνες επιφέρουν με τη σειρά τους σημαντικές αλλαγές στην απόκτηση, επιμέλεια, έρευνα και έκθεση ανθρώπινων καταλοίπων στα μουσεία, αλλαγές τις οποίες δεν θα συζητήσουμε εδώ για λόγους οικονομίας.[6] Το ζήτημα που μας απασχολεί είναι πως αυτός ο προβληματισμός έχει καθοριστικές συνέπειες για τα μουσεία με συλλογές ανθρώπινων καταλοίπων –συνέπειες

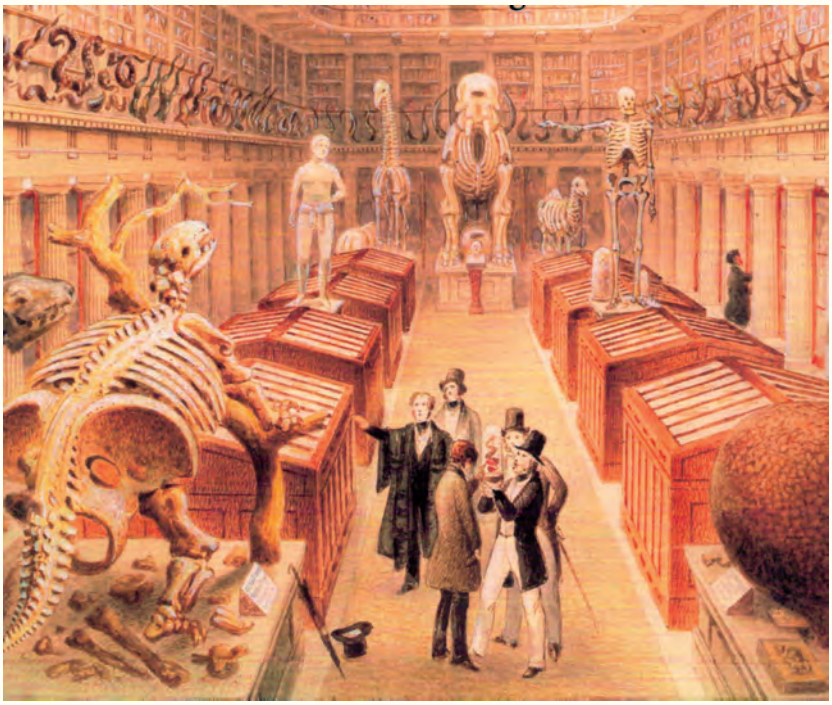

03α

03β

03 Άποψη του Hunterian Museum, Λονδίνο, (α) στις αρχές του 19ου αι. (MacGregor, 2007) και σήμερα (β). Στο κέντρο διακρίνεται ένα από τα σημαντικότερα κομμάτια της συλλογής, ο σκελετός του Ιρλανδού γίγαντα Charles Byrne (πέθανε το 1783), τον οποίο ο J. Hunter απέκτησε παράνομα.

που μπορούν να αναζητηθούν σε όλες τις βασικές λειτουργίες τους, από τη διαχείριση και την καταγραφή μέχρι τη συντήρηση και την αποθήκευση–, και πιο συγκεκριμένα, το ενδιαφέρον μας επικεντρώνεται στην έκθεση των ανθρώπινων καταλοίπων στα μουσεία. Μας ενδιαφέρει να διερευνήσουμε βασικές αλλαγές που αφορούν τη θεματολογία των εκθέσεων, τη χωρική οργάνωση του εκθεσιακού χώρου, τη διάταξη των προθηκών, την αμεσότητα της επαφής με το έκθεμα, αλλαγές που μπορεί με την πρώτη ματιά να μοιάζουν μεμονωμένες πρωτοβουλίες κάποιων μουσείων, η συστηματική όμως διερεύνησή τους και η προσπάθεια ερμηνείας τους αποκαλύπτει, πιστεύουμε, έναν κοινό θεωρητικό προβληματισμό και παρόμοιες πρακτικές εκθεσιακές επιλογές. Τα παραδείγματά μας τα αντλούμε από τις μουσειακές παρουσιάσεις αιγυπτιακών ταφών, με το σκεπτικό ότι: πρώτον, εικονογραφούν με τον καλύτερο τρόπο τα επιχειρήματά μας· δεύτερον, αποτελούν τα ανθρώπινα κατάλοιπα με τα οποία οι περισσότεροι επισκέπτες είναι εξοικειωμένοι και περιμένουν να δουν στα μεγάλα μουσεία· και, τρίτον, συνδέονται με συγκεκριμένες ταφικές πεποιθήσεις.

Ας ξεκινήσουμε από τη μεγάλη κλίμακα της οργάνωσης του εκθεσιακού χώρου και της κίνησης των επισκεπτών: ένα θέμα που επανέρχεται στους κανόνες δεοντολογίας που υιοθετούν τα μουσεία, όπως το Μουσείο του Λονδίνου και το Μουσείο του Μάντσεστερ, είναι η σχέση εκθέματος και κυκλοφορίας. Συγκεκριμένα προτείνονται η δημιουργία εναλλακτικών διαδρομών που επιτρέπουν στον επισκέπτη να προσπεράσει τις αίθουσες με ανθρώπινα κατάλοιπα, και ο σχεδιασμός εκθεσιακών ενοτήτων σε μη κεντρικά σημεία της κάτοψης αλλά σε απομονωμένα και οπτικά προφυλαγμένα.

Αυτή η ανάγκη για διακριτικότητα μπορεί να γίνει αντιληπτή μέσα από την αντιπαραβολή δύο εκθεσιακών λύσεων, στο Βρετανικό Μουσείο και το Αιγυπτιακό Μουσείο του Τορίνο, για την παρουσίαση ταφών της Προδυναστικής εποχής (5500-2950 π.Χ)[7] (εικ. 4). Στην πρώτη περίπτωση, η διαφανής προθήκη με το φυσικά διατηρημένο σώμα σε συνεσταλμένη στάση είναι τοποθετημένη κατά μήκος του κεντρικού άξονα, ο οποίος διέρχεται από τις αίθουσες, σε γραμμική αλληλουχία, που είναι αφιερωμένες στα αιγυπτιακά ταφικά έθιμα. Πρόκειται για ένα στρατηγικό σημείο, υποχρεωτικό πέρασμα στη διαδρομή, που εκθέτει το νεκρό σώμα στα «τυχαία» βλέμματα των διερχόμενων επισκεπτών. Στο Αιγυπτιακό Μουσείο του Τορίνο, αντίθετα, που πρόσφατα επανασχεδίασε την έκθεση

με την αντίστοιχη χρονολογικά ταφή (Lohman/Goodnow, 2006), η προθήκη διαμορφώνεται σε χαμηλότερο επίπεδο, στο δάπεδο, δημιουργώντας ένα είδος «ιδιωτικού» χώρου που εκφράζει διακριτικότητα και σεβασμό, και ταυτόχρονα προτρέπει τον επισκέπτη να αναζητήσει σκόπιμα το έκθεμα, να πλησιάσει συνειδητά για να δει τι κρύβει η αδιαφανής προθήκη.

Από τη χωρική διάταξη των προθηκών θα περάσουμε στη συνέχεια στη μορφολογία της ίδιας της προθήκης και τις εναλλακτικές λύσεις συσχέτισης μούμιας και σαρκοφάγου που δεν συνανήκουν χρονολογικά. Η συνήθης μέχρι σήμερα πρακτική να συντίθενται, για διδακτικούς σκοπούς, ακόμη κι αν προέρχονται από διαφορετικές ταφές και περιόδους, δεν μοιάζει πια αποδεκτή. Η περίπτωση του Burke Museum of Natural History and Culture, της Ουάσιγκτον, εικονογραφεί τη νέα πρακτική με τον σαφέστερο τρόπο. Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1990, μια μούμια πτολεμαϊκής εποχής (300-30 π.Χ.) και μια σαρκοφάγος του τέλους της 21ης Δυναστείας (959-889 π.Χ.) εκτίθονταν η μια μέσα στην άλλη (Cassman κ.ά., 2007). Η ανάγκη συντήρησης της σαρκοφάγου έγινε όμως η αφορμή για έναν προβληματισμό των επιμελητών του μουσείου γύρω από ζητήματα ερμηνείας (πρόκειται για εκθέματα που απέχουν χρονολογικά πολλούς αιώνες μεταξύ τους), επιστημονικά (η συσχέτιση μούμιας και σαρκοφάγου που δεν συνανήκουν μοιάζει να βρίσκεται σε πλήρη αντίθεση με τις αιγυπτιακές ταφικές πεποιθήσεις),[8] συντήρησης (διαφορετικό περιβάλλον είναι κατάλληλο για το κάθε έκθεμα), αλλά και προσβασιμότητας (έχουμε να κάνουμε με δύο διαφορετικού χαρακτήρα μουσειακά εκθέματα, ένα έργο τέχνης και ένα ανθρώπινο κατάλοιπο). Τα παραπάνω ζητήματα επιλύονται με τον πρωτοποριακό σχεδιασμό μιας νέας προθήκης με δύο τμήματα, το ανώτερο διαφανές τμήμα για τη θέαση της πλούσια διακοσμημένης σαρκοφάγου και το υποκείμενο συρτάρι με διαφανή την άνω επιφάνεια, που εξασφαλίζει οπτική προστασία και διακριτικότητα για το νεκρό σώμα.

Αντίστοιχα παραδείγματα πιο απλών λύσεων συναντούμε στο Αιγυπτιακό

04α

04β

04 Παρουσίαση ταφής Προδυναστικής εποχής: (α, β) στο Βρετανικό Μουσείο και (γ, δ) στο Αιγυπτιακό Μουσείο του Τορίνο.

04γ

04δ

05 (α) Στο Honiman Museum του Λονδίνου, η άγνωστη χρονολόγηση της μούμιας και της σαρκοφάγου επιβάλλει το διαχωρισμό τους μέσα στην ίδια προθήκη. (β) Στο Αιγυπτιακό Μουσείο του Μιλάνου συνεκτίθενται μια μούμια πτολεμαϊκής εποχής με τα δύο τμήματα σαρκοφάγου διαφορετικών περιόδων, καθένα σε χωριστή προθήκη. Η χωρικήοπτική συσχέτισή τους υποδηλώνει ότι ανήκουν στο ίδιο πολιτισμικό περιβάλλον.

05α

Μουσείο του Μιλάνου, στο Castello Sforzesco και το Honiman Museum, στο Λονδίνο (εικ. 5).

Ένα τρίτο ζήτημα αφορά τη μικροκλίμακα της προθήκης. Όπως και στην περίπτωση των προγονικών λειψάνων αυτόχθονων της Αμερικής και της Αυστραλίας, τίθεται και εδώ το ερώτημα: είναι ηθικά αποδεκτό μουμιοποιημένα σώματα, που παρουσιάζονται εκτός σαρκοφάγου και δεν καλύπτονται με υφασμάτινες ταινίες, να εκτίθενται στο κοινό; Αποκαλυπτικό το πρόσφατο παράδειγμα του Μουσείου του Μάντσεστερ, το οποίο αποφάσισε, εν όψει του εκθεσιακού επανασχεδιασμού του και για διάστημα ενός χρόνου, να πειραματιστεί εξερευνώντας εναλλακτικούς τρόπους παρουσίασης και διερευνώντας τις αντιδράσεις του κοινού. Σε πρώτη φάση, τον Μάιο του 2008, καλύφθηκαν προσωρινά με ύφασμα τα σώματα σε τρεις μούμιες, σε μια προσπάθεια έκφρασης διακριτικότητας και σεβασμού. Η προσέγγιση αυτή φέρνει στο νου την αντίστοιχη προγενέστερη πρωτοβουλία του Petrie Museum of Egyptian Archaeology του Πανεπιστημίου του Λονδίνου (UCL), το οποίο, στο πλαίσιο της περιοδικής έκθεσης «Ancient Egypt: Digging for Dreams» (2001), αποφάσισε να καλύψει τις μούμιες της έκθεσης με σάβανο το οποίο οι επισκέπτες είχαν την επιλογή να σηκώσουν και, κατά συνέπεια, να αποφασίσουν για το βαθμό αμεσότητας της επαφής, ενώ παράλληλα, όπως και στην έκθεση του Μάντσεστερ, ενθαρρύνονταν να καταγράψουν τις απόψεις τους σχετικά με την παρουσίαση ανθρώπινων καταλοίπων στα μουσεία (MacDonald, 2001· Montserrat, 2001).[9]

Όμως, πιστεύουμε ότι η πιο σημαντική νέα τάση συνίσταται στην προσπάθεια συμβιβασμού των δύο αντίθετων οπτικών που βρίσκονται ακριβώς στη βάση του προβλήματος: τα ανθρώπινα κατάλοιπα είναι και άνθρωποι και δεδομένα. Σε ένα πρώτο επίπεδο, έκφραση αυτής της προσπάθειας είναι οι ενημερωτικές πινακίδες που συναντούμε σε μουσεία όπως το Αιγυπτιακό Μουσείο του Μιλάνου, και κυρίως το Βρετανικό Μουσείο (εικ. 1). Παρουσιάζουν τις μούμιες μέσα από προσωπικά στοιχεία για τη ζωή τους (απασχόληση, ηλικία, κατάσταση υγείας) που μας είναι σήμερα γνωστά χάρη στην έρευνα με τη χρήση νέων τεχνολογιών. Το μήνυμα που μεταδίδεται στον επισκέπτη είναι αφενός το μεγάλο επιστημονικό ενδιαφέρον που παρουσιάζουν τα ανθρώπινα κατάλοιπα ως πηγές γνώσης και αφετέρου ο απόλυτος σεβασμός του ανθρώπινου στοιχείου που εξασφαλίζουν οι νέες μη καταστρεπτικές μέθοδοι έρευνας που όχι μόνο δεν προκαλούν φθορά, αλλά επιτρέπουν τη σε βάθος έρευνα του νεκρού σώματος χωρίς καν να ανοιχτεί η σαρκοφάγος.[10] Το μήνυμα αυτό, όμως –ότι η επιστημονική και η ανθρώπινη πλευρά των σκελετικών καταλοίπων μπορούν να συνυπάρχουν– πετυχαίνουν να μεταδώσουν καλύτερα οι περιοδικές εκθέσεις που έχουν θέμα ανθρώπους του παρελθόντος και τη σχέση τους με τον σύγχρονο άνθρωπο.[11] Ξεχωρίζουμε δύο εκθέσεις που οργανώθηκαν στο Λονδίνο μέσα στην τελευταία δεκαετία. Η πρώτη, με τίτλο «London Bodies: the changing shape of Londoners

05β

from prehistoric times to the present day», που παρουσιάστηκε το 1998-99 στο Μουσείο του Λονδίνου, είχε στόχο να δείξει πώς η φυσική μορφολογία των κατοίκων του Λονδίνου άλλαξε στη διάρκεια των αιώνων και, μέσα από αυτό, να ξαναζωντανέψει το άδειο σκηνικό της ιστορίας –τα κτίρια και τους δρόμους της πόλης– με τις προηγούμενες γενιές κατοίκων που συνεχίζουν να βρίσκονται ανάμεσα στους σύγχρονους Λονδρέζους (Werner, 1998). Στο ίδιο σκεπτικό βασίζεται και η πρόσφατη έκθεση «Skeletons» στην Wellcome Collection (2008), που επιχειρεί να δείξει πώς η επιστημονική μελέτη σκελετικού υλικού συμβάλλει μάλλον παρά απομακρύνει από μια πιο συναισθηματική σχέση με αυτό (εικ. 6). Παρουσιάζει 26 σκελετικά κατάλοιπα κατοίκων του Λονδίνου από τους ρωμαϊκούς χρόνους μέχρι σήμερα που συνοδεύονται από πρόσφατες φωτογραφίες από τη θέση εύρεσής τους (από μια εκκλησία μέχρι ένα εμπορικό κέντρο ή ένα MacDonald's) και πληροφορίες σχετικά με στοιχεία από τη ζωή τους που αποκαλύπτονται χάρη στη συστηματική επιστημονική έρευνά τους (Sergent, 2008). Τα οστά των προγόνων αφηγούνται τις ιστορίες της ζωής τους και, μέσα από αυτές, μιλούν για την πόλη και την κοινωνική γεωγραφία της. Έτσι, η έκθεση προβάλλει τις γοητευτικές και ταυτόχρονα προκλητικές σχέσεις μεταξύ ιατρικής και ιστορίας, ζωής και θανάτου και λειτουργεί ως το μέσο που συνδέει τους νεκρούς με τους ζωντανούς, το παρελθόν με το παρόν.

Κλείνοντας θα πρέπει να σημειωθεί ότι κάνει μεγάλη εντύπωση το γεγονός ότι αυτή η διάθεση αλλαγής προέρχεται κυρίως μέσα από τους ίδιους τους ανθρώπους του επαγγέλματος και όχι από τους επισκέπτες των μουσείων (Swain, 2007). Οι συστηματικές μελέτες κοινού δείχνουν ότι το κοινό του δυτικού κόσμου δεν είναι αντίθετο στη μουσειακή παρουσίαση ανθρώπινων καταλοίπων εφόσον εκτίθενται με τον κατάλληλο τρόπο, διαπίστωση που επιβεβαιώνουν και τα υψηλά ποσοστά επισκεψιμότητας εκθέσεων με ανθρώπινα κατάλοιπα. Εξάλλου, το γεγονός ότι οι εκθέσεις αποτελούν συχνά αφορμή για εμπορική εκμετάλλευση (εικ. 7) μπορεί να ιδωθεί σαν μία ακόμη ένδειξη ότι στον δυτικό κόσμο, σε αντίθεση με άλλους πολιτισμούς, τα ανθρώπινα κατάλοιπα έχουν χάσει τον εγγενώς ιερό, συμβολικό τους χαρακτήρα.

Επίλογος

Παρά την αναμφισβήτητα μακρά και πολυδιάστατη σχέση μας με τα ανθρώπινα κατάλοιπα, το ζήτημα της μουσειακής διαχείρισης και παρουσίασής τους προκαλεί αντιδράσεις. Ανεξάρτητα όμως από τις απόψεις και τα συναισθήματα που δημιουργεί η εκθετική χρήση των ανθρώπινων καταλοίπων ή αντίθετα, η αυξημένη ευαισθητοποίηση από την πλευρά των μουσείων ως προς τον τρόπο παρουσίασής τους, ο σημερινός κριτικός προβληματισμός εκφράζει με τον σαφέστερο τρόπο τη στενή σχέση του θεσμού του μουσείου με την κοινωνία και τον πο-

λιτισμό –ένα από τα σταθερά χαρακτηριστικά του μουσείου στη διάρκεια της μακράς ιστορίας του– και επιβεβαιώνει τη συμβολική του δύναμη, την ιδέα του μουσείου ως ιερού χώρου που «εξαγνίζει» το ανθρώπινο σώμα-έκθεμα και καθιστά πολιτιστικά αποδεκτή την εμπειρία της θέασής του, μια εμπειρία που σε άλλη περίπτωση θα ήταν ανεπίτρεπτη (M.Douglas, αναφορά στο Brooks/Rumsey, 2007). Τέλος, αν και μοιάζει ότι έχουμε να κάνουμε με μια έμμονη ενασχόληση με το έκθεμα-ανθρώπινο σώμα, ουσιαστικά ο προβληματισμός ενισχύει τον σημερινό έντονα ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα του μουσείου, προβάλλοντας ως επίκεντρο τον άνθρωπο-επισκέπτη, του οποίου η σχέση με το μουσείο επηρεάζει αποφασιστικά τις βασικές πτυχές της λειτουργίας του.

06

07

06 Άποψη της έκθεσης «Skeletons» στην Wellcome Collection, Λονδίνο. Σε μια αίθουσα με χαμηλό φωτισμό και σκούρο χρώμα στους τοίχους εκτίθενται απέριττα 26 σκελετοί κατοίκων του Λονδίνου από τους ρωμαϊκούς χρόνους μέχρι σήμερα. Συνοδεύονται από ισάριθμες φωτεινές οθόνες με σύγχρονες φωτογραφίες των θέσεων εύρεσής τους. Τα οστά των προηγούμενων κατοίκων επιτρέπουν μια μοναδική και προσωπική ματιά στην ιστορία της πόλης. Το παρελθόν επανακατοικείται από τα άτομα εκείνα που ξαναζωντανεύουν χάρη στις ιστορίες που αφηγούνται τα σκελετικά τους κατάλοιπα.

07 Άποψη του πωλητηρίου στην Wellcome Collection, στο πλαίσιο της έκθεσης «Skeletons».

Σημειώσεις

1 Η ιστορική αναδρομή αντλεί στοιχεία από: T. Bennett, «The exhibitionary complex», στο D. Boswell/J. Evans (επιμ.), *Representing a Nation: A Reader*, Routledge, Λονδίνο 1999. B. Fontanel, *L'Odyssée des musées*, Editions de la Martinière, Παρίσι 2007. A. MacGregor, *Curiosity and Enlightenment*, Yale University Press, New Haven/Λονδίνο 2007. M. Kemp/M. Wallace, *Spectacular Bodies: the Art and Science of the Human Body from Leonardo to Now*, Hayward Gallery, Λονδίνο 2000. C. Quigley, *Skulls and Skeletons: Human Bone Collections and Accumulations*, McFarland, Λονδίνο 2001.

2 Η κατοχή και έκθεσή τους θεωρείται ότι εκφράζουν μια πνευματική παραβίαση (για πολλούς πολιτισμούς είναι εγγενώς ιερά και συνδέονται με νεκρικές δοξασίες και τελετουργίες), μια κοινωνική κατάχρηση και μια πολιτική αδικία.

3 Internal Council of Museums, Museums Association, American Association of Museums.

4 Native American Graves Protection and Repatriation Act (NAGRA), 1990.

5 Department for Culture, Media and Sport, *Guidance in the Care of Human Remains in Museums*, 2005.

6 Για μια διεξοδική και ευρύτερη συζήτηση του ζητήματος του επαναπατρισμού, βλ. M. Brooks /C. Rumsey, «Who knows the fate of his bones? Rethinking the body on display: object, art or human remains», στο S.J. Knell/S. MacLeodd/S. Watson (επιμ.), *Museum Revolutions: How Museums Change and Are Changed*, Routledge, London 2007. V. Cassman κ.ά. (επιμ.), *Human Remains: Guide for Museums and Academic Institutions*, AltaMira Press, Lanham Md/Οξφόρδη 2007. C. Fforde, *Collecting the Dead: Archaeology and the Reburial Issue*, Duckworth, Λονδίνο 2004. C. Fforde κ.ά. (επιμ.), *The Dead and their Possessions: Repatriation in Principle, Policy and Practice*, Routledge, Λονδίνο 2002. P. Gerstenblith, «Museum practice: Legal issues», στο Sh. Macdonald (επιμ.), *A Companion to Museum Studies*, Blackwell Publishing, Maiden/Λονδίνο 2006, σ. 442-456. J. Lohman /C. Goodnow (επιμ.), *Human Remains and Museum Practice*, Museum of London, Λονδίνο 2006. H. Swain, *An Introduction to Museum Archaeology*, Cambridge University Press, Cambridge 2007.

7 Εποχή κατά την οποία οι ταφές γίνονταν μέσα σε αβαθείς λάκκους στην καυτή έρημο που αφυδάτωνε το σώμα (βλ. σχετικά ΥΠΠΟ-ICOM, Ελληνικό Τμήμα, *Ο κόσμος της Αιγύπτου στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο*, Αθήνα 1995. C. Andrews, *Egyptian Mummies*, The British Museum Press, Λονδίνο 2004.

8 Η συχνή αναφορά του ονόματος του νεκρού στη σαρκοφάγο καθιστά μούμια και σαρκοφάγο ένα αναπόσπαστο σύνολο.

9 Παρενθετικά θα μπορούσαμε στο σημείο αυτό να επισημάνουμε τον σημαντικό ρόλο του διαδικτύου ως εργαλείου επικοινωνίας του μουσείου με το κοινό ιδιαίτερα στην περίπτωση ενός τόσο αμφιλεγόμενου ζητήματος. Στις ιστοσελίδες τους τα μουσεία ενημερώνουν τον επισκέπτη για την πολιτική τους στο ζήτημα των ανθρώπινων καταλοίπων, δημοσιοποιούν καταλόγους των συγκεκριμένων συλλογών, πληροφορούν το κοινό πριν από την επίσκεψη για τις συγκεκριμένες αίθουσες όπου εκτίθενται ανθρώπινα κατάλοιπα και το ενθαρρύνουν να εμπλακεί ενεργά και να εκφράσει τις απόψεις του για τις επιλογές του μουσείου στο σχετικό blog.

10 Από τη σκοπιά αυτή είναι σημαντικό να αναφέρουμε και την πρόσφατη έκθεση του Βρετανικού Μουσείου (2004) «Mummy: The Inside Story» που εστίαζε σε μια συγκεκριμένη μούμια της συλλογής του μουσείου, του ιερέα Nesperennub από τις Θήβες (22η και 23η Δυναστεία, 945-715 π.Χ.). Το πιο ενδιαφέρον στοιχείο της έκθεσης ήταν η προβολή ταινίας 3D, ένα εικονικό «ξετύλιγμα» της μούμιας της οποίας η σαρκοφάγος δεν ανοίχτηκε ποτέ από τότε που τη σφράγισαν οι ταριχευτές (J.H. Taylor, *Mummy: The Inside Story*, The British Museum Press, Λονδίνο 2004).

11 Τον Απρίλιο του 2008 το Μουσείο του Μάντσεστερ παρουσίασε έκθεση αφιερωμένη στον Άνθρωπο του Lindow (το ανώτερο φυσικά διατηρημένο τμήμα του σώματος ενός ανθρώπου της Εποχής του Σιδήρου, μέσα 1ου αι. π.Χ.), η οποία οργανωνόταν γύρω από τις αφηγήσεις σύγχρονων ανθρώπων που με κάποιο τρόπο η ζωή τους συνδέθηκε μαζί του.

Βιβλιογραφία

Andrews C., *Egyptian Mummies*, The British Museum Press, Λονδίνο 2004.

Bennett T., «The exhibitionary complex», στο D. Boswell/J. Evans (επιμ.), *Representing a Nation: A Reader*, Routledge, Λονδίνο 1999.

Brooks M./C. Rumsey, «Who knows the fate of his bones? Rethinking the body on display: object, art or human remains», στο S.J. Knell/S. MacLeodd/S. Watson (επιμ.), *Museum Revolutions: How Museums Change and Are Changed*, Routledge, London 2007.

Cassman V./N. Odegaard/J. Powell (επιμ.), *Human Remains: Guide for Museums and Academic Institutions*, AltaMira Press, Lanham Md/Οξφόρδη 2007.

Fforde C., *Collecting the Dead: Archaeology and the Reburial Issue*, Duckworth, Λονδίνο 2004.

Fforde C./J. Hubert/P. Turnbull (επιμ.), *The Dead and their Possessions: Repatriation in Principle, Policy and Practice*, Routledge, Λονδίνο 2002.

Fontanel B., *L'Odyssée des musées*, Editions de la Martinière, Παρίσι 2007.

Gerstenblith P., «Museum practice: Legal issues», στο Sh. Macdonald (επιμ.), *A Companion to Museum Studies*, Blackwell Publishing, Maiden/Λονδίνο 2006, σ. 442-456.

Kemp M./M. Wallace, *Spectacular Bodies: the Art and Science of the Human Body from Leonardo to Now*, Hayward Gallery, Λονδίνο 2000.

Lohman J. /C. Goodnow (επιμ.), *Human Remains and Museum Practice*, Museum of London, Λονδίνο 2006.

MacDonald S., *An Experiment in Access*, ICOM International Conference, Βαρκελώνη 2001. On-line στη διεύθυνση http://publicus.culture.hu-berlin.de/umac/2001/macdonald.html (τελευταία επίσκεψη 1.12.2008)

MacGregor A., *Curiosity and Enlightenment*, Yale University Press, New Haven/Λονδίνο 2007.

Montserrat D., *Ancient Egypt. Digging for Dreams*, Glasgow City Council, Cultural and Leisure Services, Glasgow 2000.

Quigley C., *Skulls and Skeletons: Human Bone Collections and Accumulations*, McFarland, Λονδίνο 2001.

Schnapp A., *Η κατάκτηση του παρελθόντος. Οι απαρχές της αρχαιολογίας*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο [2]2007.

Sergent E.J., *Skeletons: London's Buried Bones*, Wellcome Trust, Λονδίνο 2008.

Swain H., *An Introduction to Museum Archaeology*, Cambridge University Press, Cambridge 2007.

Taylor J.H., *Mummy: The Inside Story*, The British Museum Press, Λονδίνο 2004.

Werner A. (επιμ.), *London Bodies: the Changing Shape of Londoners from Prehistoric Times to the Present Day*, Museum of London, Λονδίνο 1998.

ΥΠΠΟ-ICOM, Ελληνικό Τμήμα, *Ο κόσμος της Αιγύπτου στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο*, Αθήνα 1995.